

<https://doi.org/10.15407/socium2023.03.087>

УДК 330.8 (321.01)

JEL: A13 B11 B25 H11 N43

Creative Commons Attribution 4.0 International

Небрат В.В., д-р екон. наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічної історії, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, email: victoria_nebrat@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ¹

Зростаючий запит українського соціуму на “перезавантаження” держави актуалізує переосмислення джерел і змісту теорії соціальної держави для наукового обґрунтування повоєнного відновлення, трансформації економіки та соціогуманітарного простору України. Метою статті є розкриття генези теоретичного концепту соціальної держави та його економічна інтерпретація на основі оцінки та узагальнення надбань суспільно-економічної думки в цій царині. Хронологічні межі охоплюють період від зародження ідей соціально-орієнтованої держави (XV–XVI ст.) до завершення формування цілісної теорії у другій половині XX ст. Використано методи герменевтики, порівняльного аналізу та структурно-логічного синтезу. Зародження ідеї соціально-орієнтованої держави відбулося в добу пізнього середньовіччя. Соціальна справедливість і економічна ефективність верховної влади визначалися спроможністю забезпечення суспільного блага. Дж. Локк обґрунтував поняття приватної власності як необхідної передумови громадянського суспільства і договірну інтерпретацію повноважень державної влади. У XVIII ст. утвердилася ідея будівництва держави, яка регулює суспільне життя. Ф. Прокопович визначив принцип суспільного блага як основу створення “регулярної держави”. Влада володаря має обмежуватися законом і спрямовуватися на забезпечення просвіти, безпеки та добробуту народу. Л. фон Штейн поєднав правове регулювання та соціальну спрямованість через термін “соціальна держава”. Представники соціального напрямку в економічній теорії конкретизували механізми регулювання соціальних і економічних відносин. На межі XIX–XX ст. сформувався погляд на державу як корпоративний союз. У XX ст. набула популярності теорія мінімальної держави як протилежність етатизму. Водночас реалізація концепції соціальної держави та соціально-орієнтованої ринкової економіки на засадах неолібералізму стала основою успішної повоєнної відбудови Німеччини, відродження Західної Європи та розвитку європейської економічної інтеграції. Синтезоване поняття соціальної держави є результатом тривалого процесу розвитку суспільної думки щодо трактування єдності держави, права та економіки. Правова держава є інституційним підґрунтям і обов’язковою передумовою побудови соціальної держави. Економічною основою соціальної держави є соціально орієнтоване ринкове господарство. Саме цей напрям є привабливим для України при виборі вектора її визначенні основних рис майбутньої інституційної моделі економіки.

Ключові слова: історія економічної думки, суспільний договір, правова держава, соціальна політика, соціальна відповідальність держави, соціальне ринкове господарство, соціальна держава.

¹ Публікацію підготовлено в рамках виконання НДР “Еволюція парадигми та доктрин економічної взаємодії держави та ринку” (№ держреєстрації 0119U10362) відділу економічної історії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”.

Nebrat V.V., Dr. Habil. (Economics), senior scientific fellow, head of the department of economic history, SO "Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine", 26, Panasna Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: victoria_nebrat@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

THEORETICAL SOURCES OF THE SOCIAL STATE

The growing demand of the Ukrainian society to "reboot" the state actualizes the rethinking of the sources and content of the theory of the social state for the scientific justification of the post-war recovery, transformation of the economy and the socio-humanitarian space of Ukraine. The article aims to reveal the genesis of the theoretical concept of the social state and its economic interpretation based on the assessment and generalization of the assets of socio-economic thought in this area. Chronological boundaries cover the period from the birth of the ideas of a socially oriented state (XV–XVI centuries) to forming a coherent theory in the second half of the XX century. The methods of hermeneutics, comparative analysis and structural-logical synthesis are used. The results. The idea of a socially oriented state was born in the late Middle Ages. The supreme power's social justice and economic efficiency were determined by the ability to ensure the public good. John Locke substantiated the concept of private property as a necessary prerequisite for civil society and the contractual interpretation of the powers of the state. The idea of building a state that regulates public life was established in the 18th century. F. Prokopovich defined the principle of public good as the basis for creating a "regular state". The ruler's power should be limited by law and aimed at ensuring the people's education, security and welfare. Lorenz von Stein combined legal regulation and social orientation through the term "social state". Representatives of the social direction in economic theory specified the regulation mechanisms of social and economic relations. At the turn of the 19th and 20th centuries a view of the state as a corporate union was formed. In the 20th century, the theory of the minimal state gained popularity as the opposite of statism. At the same time, implementing the concepts of the social state and the social market economy based on neoliberalism became the basis of the booming post-war reconstruction of Germany, the revival of Western Europe and the development of European economic integration. Conclusions. The synthesized concept of the social state results from a long process of development of scientific thought regarding interpreting the unity of the state, law and economy. The rule of law is the institutional basis and a prerequisite for building a social state. The economic basis of the welfare state is a socially oriented market economy. This direction is attractive for Ukraine when choosing a vector and defining the main features of the future institutional model of the economy.

Keywords: *history of economic thought, social contract, legal state, social policy, social responsibility of the state, social market economy, social state.*

Побудова соціально орієнтованої економіки та соціальної держави – це практична реалізація ідеї про людину як найвищу цінність. Відповідно, теорія соціальної держави є усталеним аксіологічним осердям сучасного суспільствознавства. Її наукове осмислення та практична адаптація зберігають важливість у контексті завдань утвердження інституційних та економічних основ демократичного та людиноорієнтованого розвитку українського соціуму. З огляду на ескалацію російсько-української війни та повномасштабне вторгнення військ агресора, масовані регулярні ракетні удари по всій території та енергетичний терор, намагання анексувати окуповані території, знищити еко-

номічний потенціал України та її суверенітет, актуальність проблематики соціальної держави зростає. Цьому є низка причин.

По-перше, повномасштабна війна в Європі виявила крихкість наявного світового інституційного порядку і необхідність *переосмислити ті засади*, на яких він був збудований. Сучасна загальноживаність терміна “соціальна держава”, а також той факт, що у багатьох розвинених країнах (Німеччині, Швейцарії, Італії, Ірландії) принципи і завдання соціальної держави зафіксовані в конституціях, ще не означає уніфікованості змісту цього поняття.

По-друге, розроблення стратегії повоєнної відбудови України вимагає вироблення *цілісного бачення майбутньої моделі економіки та визначеності ролі держави в ній*, теоретичного обґрунтування необхідності та можливості реалізації цієї моделі з урахуванням власної історичної траєкторії, а також міжнародного досвіду формування національних господарських систем у контексті співвідношення соціальних та економічних пріоритетів.

По-третє, соціальна консолідація та мобілізація для Перемоги, успішна реалізація національної стратегії повоєнної відбудови країни та реструктуризації економіки передбачає досягнення соціального консенсусу щодо бачення майбутнього України, досягнення єдності між громадянським суспільством, владними інституціями та бізнесом у визначенні не лише цілей, але й засобів їх досягнення, узгодження інтересів та розподіл відповідальності, досягнення рівноваги на основі створення системи запобіжників і противаг, фактично заключення нового *суспільного договору*. Основою суспільного договору є формування певних вимог до держави як суспільного союзу: гарантування для всіх безпеки (згідно з концепцією Т. Гоббса); справедливості (відповідно до ідеї суспільного договору Д. Локка); стану благоденства / щастя (згідно з трактуванням Ж.-Ж. Руссо). Таким чином, переосмислення джерел і змісту соціальної держави виявляється безпосередньо пов’язаним з життєво важливими імперативами боротьби України за своє майбутнє.

Мультидисциплінарність проблематики соціальної держави визначає дослідницький інтерес як з боку соціологів та економістів, так і юристів, політологів та істориків. Упродовж останніх років дослідження соціальної держави як історичного явища дістало відображення в публікаціях О.І. Білик [1], Г. Кравець [2], Л. Дідківської [3], Д. Сковронського [4], В. Антошкіної, І. Сердюка та О. Сердюк [5]. Правову інтерпретацію змісту соціальної держави та інституційні аспекти її розвитку представляють статті О.С. Головаценка [6], А. Дмитрик та О. Люшик [7], О. Житинського та К. Трихліб [8], при цьому більшість з них посилаються на дослідження І. Яковюка [9–10]. З позицій теорії і практики державного управління основні напрями розвитку та моделі соціальної держави розглядають С. Ковбасюк [11], А. Ліжевський [12], С. Бондаренко і Н. Бугас [13] та інші.

У працях економістів здебільшого у фокусі уваги перебувають питання соціальних функцій і соціальної політики держави, чинники та форми соціалізації економіки [14–17]. Актуальні проблеми взаємодії соціуму, влади та бізнесу в контексті процесів суспільних трансформацій репрезентують публікації на сторінках журналу “Україн-

ський соціум”: В. Гейця [18], Т. Бурлай, Д. Дмитрука, В. Костриці та Р. Левіна [19]. Пошуку оптимальних шляхів для вирішення спірних питань щодо розбудови в Україні соціальної держави присвячена стаття К. Кулі-Іванченко [20]. З використанням методів історико-інституційного аналізу процеси трансформації держави та економіки розглядалися у публікаціях авторки [21].

Найбільш топовим у зарубіжній літературі є фундаментальне дослідження Н. Барра “Економіка соціальної держави” [22], що стало продовженням та розгорнутим викладом ідей, окреслених у його статті “Економічна теорія та соціальна держава: огляд та інтерпретація” [23]. Теоретичні й прикладні аспекти ролі соціальної держави для досягнення суспільного добробуту розглядають Дж. Андерсен [24], М. Вахабі, П. Батіфульє, Н. Да Сілва [25], С. Віотті [26], М. Плонка [27] та інші. Разом з тим, істотні розбіжності щодо трактування змісту соціальної держави як теоретичного концепту і доктрини економічного розвитку актуалізують завдання ретроспективного представлення генези теоретичних джерел соціальної держави.

Метою статті є розкриття генези теоретичного концепту соціальної держави та його економічна інтерпретація за допомогою оцінки та узагальнення надбань суспільно-економічної думки в цій царині.

За основу дослідження прийнято загальнонауковий методологічний підхід мультидисциплінарності, що передбачає поєднання різних наукових напрямів при вивченні певного явища або процесу (зокрема, держава вивчається різними суспільними науками; трактування її функцій і масштабу відмінне у трактуванні різних економічних напрямів). Принципи історизму та діалектичної єдності всіх форм суспільного життя становлять гносеологічний базис, а методи герменевтики, порівняльного аналізу та структурно-логічного синтезу є ключовими інструментами ретроспективного дослідження генези теорії соціальної держави. Для представлення розвитку наукової думки, історії ідей у дослідженні, як і у викладі, застосовано поєднання проблемно-логічного та персоніфікованого підходів. Хронологічні межі охоплюють період від зародження ідей соціально-орієнтованої держави (XV–XVI ст.) до завершення формування цілісної теорії у другій половині XX ст.

Питання сутності та функцій держави є традиційними у соціально-філософському та суспільно-економічному дискурсі. Проте найбільш системного теоретичного розроблення і чіткого визначення, а разом з тим і контраверсивного трактування вони набули у концепціях регулярної держави, правової держави, мінімалістської держави та соціальної держави. Відмінні погляди на масштаби держави та простір її відповідальності були детерміновані особливостями інституційного розвитку різних народів і трансформацією політико-економічного устрою суспільного життя.

В українській інтелектуальній традиції, яка сформувалася і, впродовж доби пізнього середньовіччя, розвивалася в тісному зв’язку із західноєвропейською, центральним етичним імперативом був *принцип суспільного блага*. Соціальна справедливість і економічна ефективність верховної влади визначалися спроможністю забезпечення блага підданих. Зокрема, на думку видатного просвітника-гуманіста доби пізнього середньовіччя С. Оріховського-Роксолана, народний добробут безпосередньо зале-

жить від улаштування державного господарства, поділу праці та визначення громадянських обов'язків [28, с. 105]. Вже наприкінці XVI ст. в українській соціально-філософській літературі формуються основи ідеології громадянського гуманізму та соціально-орієнтованої держави через “поєднання рис патерналізму (ідея освіченої монархії) та демократизму (принципи спільного блага, рівності всіх перед законом); синтез етико-філософських трактувань господарських процесів з прагматичними підходами у проведенні економічної політики” [29, с. 190].

У загальноєвропейському інтелектуальному просторі визначення базових підходів до проблеми ролі держави в економічному житті суспільства, функцій і місця державного управління у механізмах соціальної взаємодії та забезпечення суспільних потреб відбувалося в процесі становлення економічної науки як розвитку мистецтва управління державним господарством. У добу меркантилізму (праці Д. Карафа, Ж. Бодена – XV–XVI ст.), у творах англійських філософів доби абсолютизму (Т. Гобса, Дж. Локка – XVII ст.), дослідженнях представників німецької камералістики як предтечі фінансової науки (Л. фон Секендорф, Ф. Юсті, Й. Зонненфельс – XVII–XVIII ст.), поглядах фізіократів на теорію та практику господарювання (Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо – XVII–XVIII ст.) чільне місце займали положення щодо впливу держави та її фінансів на стан господарства, розвиток виробництва і торгівлі, рівень народного добробуту.

Зокрема, у працях Д. Локка (1632–1704 рр.) було обґрунтовано поняття приватної власності як необхідної передумови громадянського суспільства і договірну інтерпретацію повноважень державної влади, що послужило підставою визнання цього англійського філософа й економіста одним із основоположників *теорії суспільного договору*. “Єдиний спосіб відмовитися від своєї природної свободи й накласти на себе узи громадянського суспільства, – писав Дж. Локк, – це домовленість з іншими людьми про об'єднання у спільноту для зручного, спокійного й мирного співжиття, надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто не живе в суспільстві, безпеки” [30, с. 180].

У XVIII ст. утвердилася ідея будівництва держави, яка регулює суспільне життя. Ідеалом правління та державного устрою прогресивні мислителі вважали освічену монархію, обмежену законом. Нову для того часу концепцію держави, вільну від церковної схоластики та сваволі правителя, розробляли С. Пуфендорф, Г. Лейбніц, Х. Вольф, Ф. Прокопович. З позицій природного права вони стверджували, що в основі виникнення держави лежать дві угоди: по-перше, між людьми про об'єднання в союз і вибір форми правління; по-друге, між людьми й обраним ними правителем щодо обов'язку підданих підпорядковуватися владі та обов'язку правителя піклуватися про підданих заради їхнього блага і безпеки. Друга угода передбачає збереження у людей їхніх природних прав, але зобов'язує коритися владі. З утворенням держави природна свобода втрачається, бо держава отримує владу і засоби здійснювати примус і насильство. У тогочасній термінології таку модель називали *регулярною державою*, суть якої – обмеження сваволі правом і нормами, формалізоване впорядкування соціальної взаємодії, створення інституцій і механізмів забезпечення держав-

ного управління. Ці ідеї сприйняв і намагався втілити у своїй реформаторській політиці російський цар Петро I [31]. Як лідера “вченої дружини” він залучив до розроблення та реалізації реформ державного управління Ф. Прокоповича – видатного мислителя, професора і ректора Києво-Могилянської академії, який послідовно відстоював і пропагував принципи та ідеї філософів Нового часу, першим почав ґрунтовно знайомити студентів із вченням Р. Декарта, Дж. Локка, Ф. Бекона, цікавився німецькою просвітницькою філософською думкою, особливо – творами Ю. Ліпсія, Й.-Ф. Бурдея та Г. Гроція [29, с. 176–177]. Визначивши принцип суспільного блага як основу створення “регулярної держави”, Ф. Прокопович вважав, що влада володаря має спрямовуватися на забезпечення просвіти, безпеки та добробуту народу. Для досягнення народної користі, на думку мислителя, найперше необхідна консолідація зусиль. Тому принцип централізму в державному управлінні він розглядав як протиставлення релігійним, соціально-клановим або етнічним зазіханням на силу і єдність держави. Історико-логічну схему формування концепції регулярної держави представлено на рис. 1.

Концепція регулярної держави базувалася на ідеології освіченої монархії. “Філософ на троні” має опікуватися щастям свої підданих і підпорядкувати весь державний апарат досягненню суспільного добробуту і народного благоденства. Принципи, покладені в основу політичної системи “регулярної держави”, можуть бути зведені до таких: 1) перевага системи державного регулювання; 2) встановлення державних монополій; 3) всезагальна регламентація суспільного життя; 4) чітка і відлагоджена бюрократична система; 5) забезпечення ефективності державного апарату механізмом просування вгору за заслугами, а не за походженням і титулами. Таким чином, регулярна держава докорінно відрізнялася від військово-феодального абсолютизму з його ієрархічно-екстрактивною системою державного управління. У XVII ст. Данія, Швеція, Пруссія формували систему регулярної держави, в якій основою управління слугували інституційна впорядкованість і запровадження правової регламентації. Видатний німецький вчений-енциклопедист XVIII ст., послідовник Г. Лейбніца і прихильник концепції природного права Х. Вольф (1679–1754 рр.) зазначав, що у Китаї ще раніше дотримувалися саме таких принципів державного управління на основі традиційної конфуціанської доктрини [32, р. 563–566]. Отже, і на Сході, й на Заході утвердження верховенства права стало об’єктивною передумовою формування вищих форм соціальної взаємодії та відкривало нові можливості координації економічних відносин.

Розвиток ідей раціональної економічної політики та законодавчого регулювання суспільного життя пов’язаний з камералістикою – вченням про управління державним майном і фінансами. Представники цього напрямку державознавства вважали, що народний добробут і сила держави базуються на порядку, власності, комерції та оподаткуванні при домінуючому значенні порядку. Зокрема, Л. фон Секендорф (1626–1692 рр.) зазначав, що головним обов’язком держави є забезпечення підданих засобами для отримання предметів першої необхідності. Реалізація цієї мети передбачала широкі функції врядування, зокрема: організація навчання молоді та сприяння

розвитку науки, забезпечення належного обробітку землі, обмеження марнотратства та заборона лихварства, регулювання імпорту тощо.

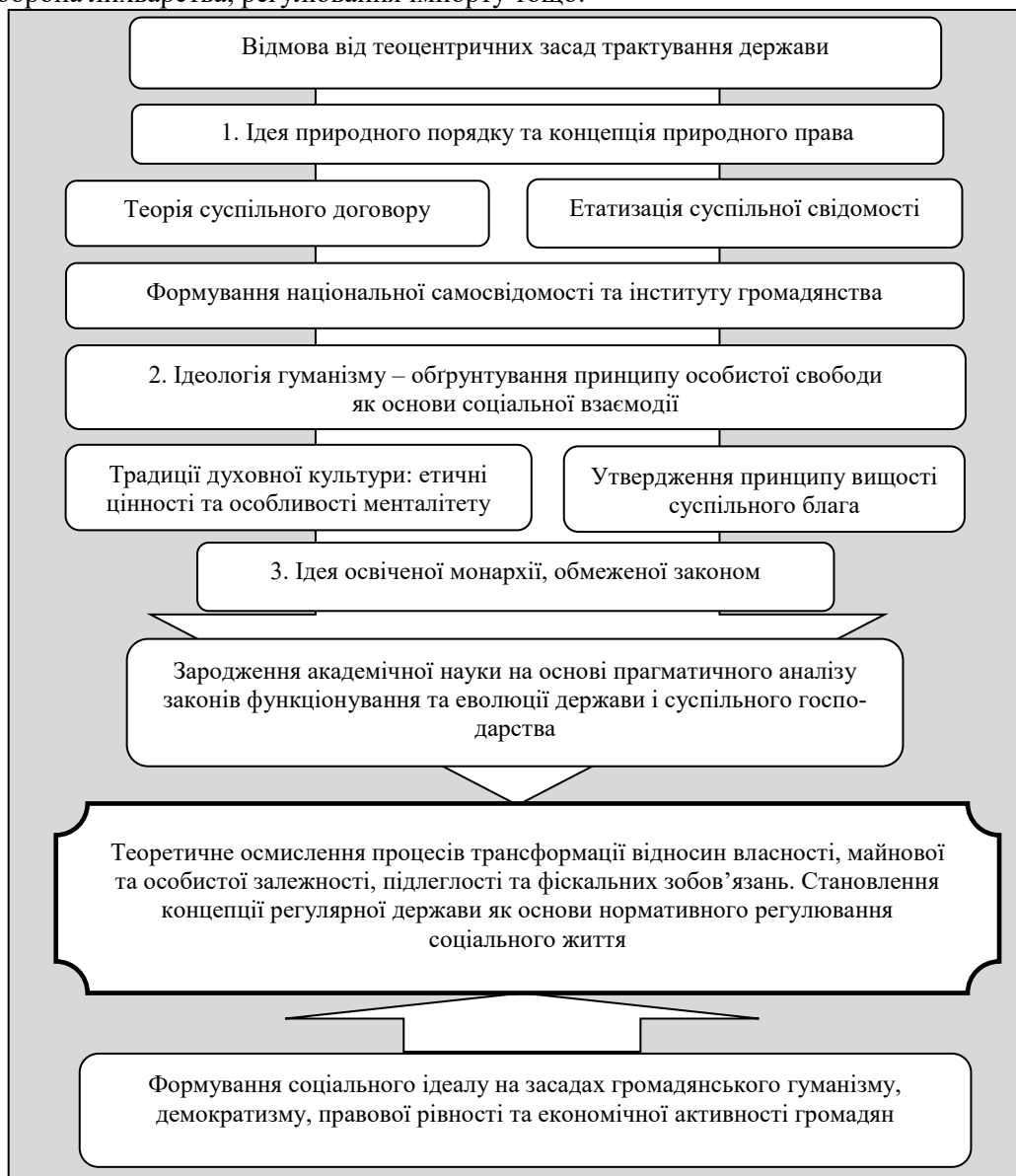

Рис. 1. Складові формування концепції регулярної держави та державного господарства на етичному фундаменті філософії Відродження

Джерело: складено автором на основі історичних джерел – праць І. Гізеля, П. Могили, С. Оріховського-Роксолана, Ф. Прокоповича, Х. Філалета.

Фахівці з історії фінансів зауважують, що “вершини свого розквіту політика камералізму досягла у Пруссії та зокрема Вюртемберзі, де вона збереглася до перших десятиліть XIX ст. З Німеччини політика камералізму поширилися в Австрію, Італію, Данію, Швецію, Португалію. <...> Трактати і підручники камералістів надовго стали настільною книгою європейських теоретиків і практиків державного управління” [33, с. 185]. Відповідно до постулатів камеральної науки, на відміну від сваволі монархів у феодальній абсолютистській державі, управління доходами і витратами мало підпорядковуватися раціональним принципам і встановленому порядку. З точки зору забезпечення джерел фінансування державних потреб у XVII–XVIII ст. відбувся кардинальний перехід – від архаїчної так званої доменальної держави (*domain or demesne state*), коли доходи формувалися переважно завдяки доменам і регаліям – земельним володінням корони, державним маєтностям, казенним монополіям, – до податкової держави (*tax state*), в якій доходи від державної власності мінімізуються, натомість податки стають основою доходів казни [докл. про еволюцію типів держав за джерелами доходів див.: 34, с. 228–238]. Крім того, фіскальні механізми мали не лише обслуговувати потреби аристократії, але й слугувати цілям зміцнення держави та забезпечення її майбутнього, зокрема надаючи засоби розвитку народного господарства.

Наявна думка, що “про соціальну державу в розрізі наукової теорії справедливо вести розмову тільки з другої половини XIX ст., незважаючи на виникнення перших ідей про справедливую державу ще в античності” [1, с. 8]. Значною мірою це пов'язано з тим фактом, що німецький економіст і правознавець Л. фон Штейн (1815–1890 рр.), обґрунтовуючи роль держави як захисника слабких і бідних, у середині XIX ст. запровадив термін “*соціальна держава*”. Саме йому належить відома максима про те, що розвиток кожного є умовою розвитку і добробуту всіх членів суспільства, тому держава повинна забезпечувати рівні можливості та служити інтересам народу, а не правителя. Л. Штейн бачив державу як “машину для виробництва щастя народів” [31, с. 152]. Його ідея полягала в побудові системи надкласової соціально орієнтованої монархії, яка вирішувала б соціальні питання засобами, кардинально відмінними від тих, що пропонувалися прихильниками марксизму.

Концепція соціальної держави дістала розвиток у працях інших німецьких вчених XIX ст.: Ю. Оффнера, Ф. Науманна, А. Вагнера. Вони були продовжувачами традиції німецької консервативної думки, яка сформувалась як реакція на Велику Французьку революцію 1789 р. і поширення революційних ідей у першій половині XIX ст., що зрештою вихлюпнулося так званою “весною народів” у 1848–1849 рр. У цьому сенсі теорія соціальної держави була відповіддю на загострення соціальних суперечностей та активізацію революційних настроїв і рухів, які становили загрозу традиційним устоям та інституційному порядку в країнах Європи.

Головним рушієм новацій у галузі державної політики було прагнення уникнути революції як жорстокої, руйнівної, а головне – неефективної форми соціальних змін. Оптимізуючий вектор розвитку суспільно-економічної та соціально-правової думки вказував на доцільність і можливість обґрунтування та реалізації соціальних реформ “згори”. “Соціальне питання”, що постало внаслідок швидкого розвитку промислового

капіталізму та наростання класових суперечностей, отримало різну теоретичну інтерпретацію та, відповідно, політичні шляхи вирішення у працях К. Маркса і Л. фон Штейна, які були сучасниками. Теорія соціальної політики і реформ, концепція будівництва державного соціалізму були протилежністю ідеї класової боротьби, експропріації власності, встановлення диктатури пролетаріату. Послідовники цих двох напрямів пішли різними шляхами і, як відомо, отримали різні результати.

Класичне визначення соціальної держави, яке дав Л. фон Штейн, окреслювало співвідношення влади і права, інтересів особистості та пріоритетів соціуму, абсолютної рівності можливостей та відносної нерівності в доходах. Вчений вказував, що держава “зобов’язана підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх відмінних соціальних класів, для окремої самовизначеної особистості своєю владою. Вона зобов’язана сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, оскільки, зрештою, розвиток одного слугує умовою розвитку іншого, й саме в цьому сенсі йдеться про соціальну державу” [35, с. 280]. Подальший розвиток концепту соціальної держави практично йшов лише в напрямі конкретизації та розроблення окремих напрямів і засобів реалізації визначених завдань (соціальне страхування, охорона праці, зайнятість, бідність, охорона здоров’я, подолання гендерної, релігійної та ін. форм дискримінації тощо). Фундаментальна заслуга Л. фон Штейна і головний наратив його теорії – це подолання класового підходу до держави як механізму визиску одних іншими, захисту інтересів одних проти інших. Ідея соціальної держави – це ідея побудова інституційної структури, в якій суспільство і держава заодно, їхньою спільною метою є економічний та соціальний прогрес.

Вчений-теоретик не обмежився загальним визначенням спрямованості соціальної держави. Він запропонував та обґрунтував сутнісні характеристики такого типу держави, які наповнюють теоретичний концепт реальним змістом. По-перше, соціальна держава мусить, повинна, зобов’язана забезпечити рівність прав для всіх класів і верств населення, сприяти розвитку всіх громадян. Така постановка надає право громадянам вимагати від держави виконання соціальних функцій. Тобто соціальна відповідальність держави перед громадянами визнається нею і становить основу відносин між державою та індивідуумом. Для посттоталітарних суспільств з укоріненими традиціями та стереотипами державного патерналізму це положення має особливе значення. Адже патерналістська держава також турбується про своїх громадян, але наявна асиметрія прав і обов’язків між ними. У соціальній державі йдеться не просто про надання певних соціальних благ, заходи щодо соціального захисту тощо, а про визнання і закріплення з боку держави своїх обов’язків перед громадянами.

Другою важливою сутнісною рисою соціальної держави є те, що вона, як інститут примусу, повинна реалізувати свою владу для забезпечення виконання соціальних функцій. Навіть, і особливо, коли це йде врозріз з інтересами заможних верств населення, держава силою своєї влади повинна перерозподіляти частину доходів для виконання соціальних програм, незважаючи на прямий опір або приховане ухиляння більш успішної частини соціуму. Третій момент, на якому наголошував Л. фон Штейн, полягає в тому, що виконання соціального призначення держави – створення умов для вільного розвитку та реалізації сутнісних сил людини, досягнення належного рівня та

якості життя – забезпечує природну стійкість суспільної організації, політичну стабільність, тобто збереження, відтворення та зміцнення самої держави як соціального інституту [35]. Щоб держава в коротко- або довгостроковій перспективі не була зруйнована, за логікою Л. фон Штейна, вона мусить бути соціальною. Державна влада у безпеці, коли виконання соціального призначення держави не ставить її під загрозу. Таким чином, прагматизм соціальної держави як інституційної структури є гарантією її реалістичності, адже йдеться не про “добрі наміри” або альтруїстичні ідеали, а про раціональну доцільність, здоровий прагматизм в узгодженні інтересів для досягнення суспільного миру і добробуту.

Як показав Л. фон Штейн, головна мета держави – збереження соціально-політичної стабільності шляхом встановлення балансу сил між різними суспільними інтересами. Новими функціями держави, які слідують з теорії соціальної держави та виявляють розбіжності індивідуальних і суспільних інтересів заради загального блага, є: 1) обмеження монополізму, регламентація соціально-трудова відносин, регулювання економіки з метою зменшення соціальних ризиків від структурних і територіальних дисбалансів, фіскальна акумуляція коштів на реалізацію соціальних програм; 2) соціальне страхування та забезпечення, надання можливостей отримання освіти та медичного обслуговування; 3) гарантія виконання соціальних зобов’язань держави та дотримання соціальних прав людини.

Зростаюча роль держави в умовах розвитку приватнокапіталістичного господарства та його трансформації під впливом концентрації та монополізації виробництва, перетворення індивідуальної приватної власності в акціонерну та корпоративну, становлення профспілок і модифікація традиційних відносин між працею та капіталом слугували об’єктивним підґрунтям виникнення нової наукової течії, що отримала назву *соціальний напрям*, або соціальна школа. У межах цього напрямку, що оформився у 80–90-х роках XIX ст. у Німеччині, дістали розвиток ідеї синтезу вузькоекономічного та більш широкого – соціологічного – підходу до пізнання суспільної еволюції. Найвідомішими представниками соціального напрямку в економічній теорії є Р. Штольцман (1852–1930 рр.) та соціолог і економіст Р. Штаммлер (1856–1938 рр.). Цілком покладаючись на механізм ринкової конкуренції в урегулюванні доходів підприємців і найманих робітників, Р. Штольцман у своїй праці “Соціальні категорії” (1896 р.) виступив з апологетикою соціальної структури та розподільчих механізмів капіталістичного господарства. Ідею про взаємні послуги та соціальну співпрацю різних верств суспільства докладно сформулював та обґрунтував Р. Штаммлер у своїй науковій праці “Господарство і право з позицій матеріалістичного розуміння історії” (1896 р.). Зовнішнє регулювання соціальних відносин, яке здійснюється за допомогою права, держави і, відповідно, законів, надає конкретно-історичної форми суспільному ладу. Тож саме держава відповідальна за характер економічних відносин, соціальні наслідки господарювання, рівень та якість задоволення життєвих потреб населення.

На українських теренах також набули популярності ідеї соціальної відповідальності і соціальних функцій держави. На межі XIX–XX ст. у вітчизняній економічній думці їх розвиток відбувався в руслі *історико-етичного* та соціального напрямів. Послідовником вчення про широке втручання держави в економічне життя для досягнення

“вищого щастя найбільшій кількості людей” був І. Янжул (1846–1914 рр.). Своє бачення взаємозв’язку між урядовою діяльністю і економічним розвитком, народною освітою і продуктивністю виробництва вчений виклав у численних публікаціях, зокрема статтях “Економічна оцінка народної освіти” (1896 р.), “Новий шлях до соціальної реформи” (1899 р.) та збірці “Поміж справами: нариси з питань народної освіти, економічної політики та суспільної думки” (1904 р.).

Найбільш повне і завершене вираження погляди І. Янжула щодо моделі соціальної держави дістали в його роботі “У пошуках кращого майбутнього: соціальні етюди” (1893 р.). Відкидаючи шлях насильства і будь-яких революційних потрясінь, вчений наполягав на пріоритетному значенні принципів соціального партнерства та еволюційних начал у розвитку держави і суспільства. Спираючись на аналіз вітчизняних тенденцій розвитку та історичний досвід західноєвропейських країн, він наголошував, що досягнення суспільного ідеалу, побудова соціально-орієнтованої держави можливі лише на основі поступового реформування політичних, правових, економічних і суспільних інститутів [36, с. 276–281]. При цьому провідну роль у процесі реалізації цих перетворень він надавав державі, а одним з ключових інструментів вважав податкову політику. У працях В. Незабитовського, Д. Піхна, І. Тарасова, С. Іловайського, М. Алексеєнка, М. Туган-Барановського та інших українських вчених містилося обґрунтування регуляторного потенціалу державних фінансів, зокрема щодо пом’якшення соціальних проблем [37; 38]. В українській економічній думці набули поширення ідеї державного соціалізму та соціал-реформізму, суголосні теорії соціальної держави.

Практична реалізація ідей соціального захисту як функції держави у системному вигляді була започаткована у Німеччині у 80-х роках XIX ст., коли вперше були прийняті закони про страхування працівників від нещасних випадків на виробництві та запроваджені пенсії через втрату працездатності. Призначенням цих заходів була нейтралізація робітничого руху. Проте модель солідарного страхування (2/3 страхових внесків – від підприємця, 1/3 – від робітників), запроваджена О. фон Бісмарком, вважається предтечею соціально-орієнтованої держави. Згодом практики розроблення соціального законодавства та створення відповідних інституцій набули поширення. Зокрема, наш співвітчизник, вчений-економіст і державний діяч – реформатор Російської імперії Микола Бунге (1823–1895 рр.) став ініціатором створення фабричної інспекції. Очолити цей напрям він запропонував вже згаданому І. Янжулу. Таким чином, у добу ринкових перетворень вітчизняного господарства другої половини XIX – початку XX ст. розпочалося формування специфічних соціальних інститутів, напрямів і механізмів соціальної політики держави [39, с. 86–96].

Як зауважують дослідники національних моделей соціальної держави, вагома роль у становленні соціальної держави належала прем’єр-міністру Великої Британії Г.Г. Асквіту, який запровадив державне соціальне страхування ризиків, пов’язаних з хворобою, інвалідністю та безробіттям, а також державне пенсійне забезпечення у 1911 р. [3, с. 30]. Впровадження соціального законодавства відіграло суттєву роль у розвитку ідеї соціальної держави як вищої форми *правової держави*. Адже питання соціального захисту підносилося на рівень державної політики, а не лише добродійної

діяльності підприємців чи громадських організацій. Крім того, створення єдиної системи загальнодержавних органів і загальнонаціонального правового регулювання відносин між роботодавцями та працівниками зміцнювало інституційну довіру, зв'язок між соціумом і державою, соціальну консолідацію на ґрунті спільних цінностей безпеки та добробуту.

В обґрунтуванні регуляторних заходів уряду представники історико-етичного та соціального напрямів економічної науки трактували державу як *корпоративно-правовий союз*, що несе відповідальність за всіх своїх членів. Зокрема, українські вчені-економісти К. Воблий, Г. Сидоренко, І. Тарасов, С. Іловайський, І. Янжул виступали проти виснажуючого фіскалізму, за політику сприяння народному добробуту й підтримки розвитку господарств. Взаємозв'язок і взаємозумовленість природи та характеру держави з її соціальними завданнями у трактуванні українських економістів кінця XIX – початку XX ст. показано на рис. 2.

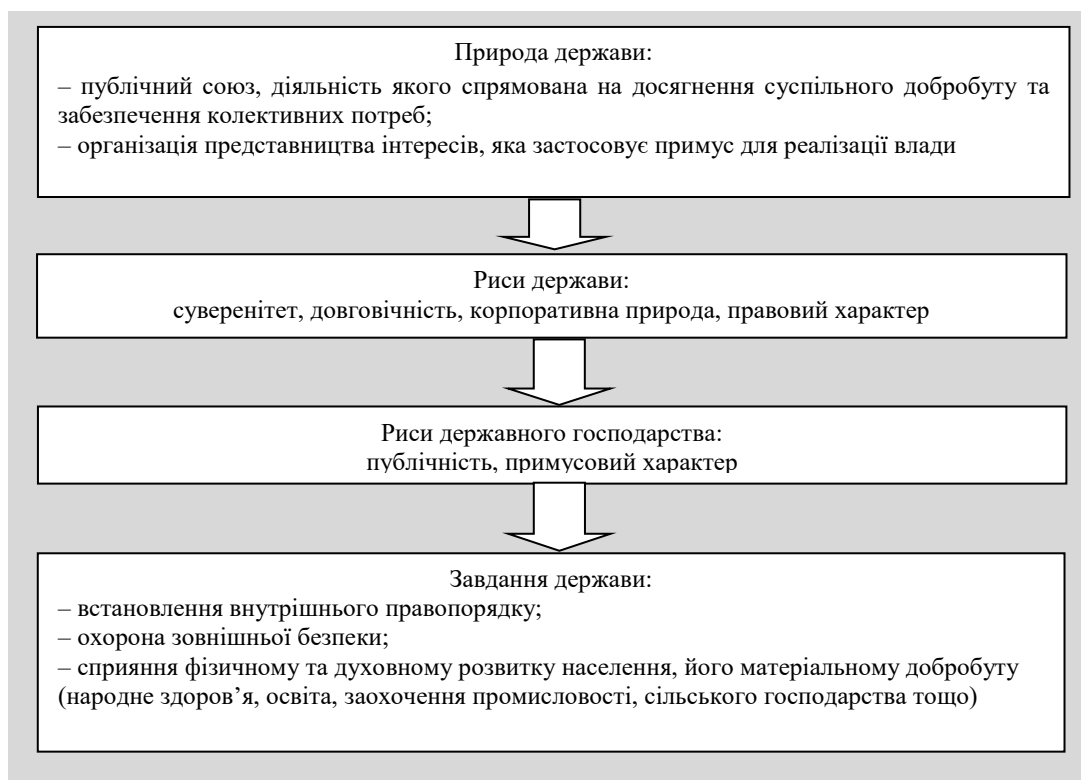

Рис. 2. Історико-економічне трактування взаємозв'язку розвитку держави, державного господарства, державних потреб і державних витрат відповідно до корпоративно-правової концепції держави

Джерело: складено автором за історичними джерелами – працями вчених-фінасистів та юристів другої половини XIX ст.: К. Воблого, Г. Сидоренка, І. Тарасова, С. Іловайського, І. Янжула.

Таким чином, на межі XIX–XX ст. у процесі розроблення питань державного регулювання суспільного життя на засадах балансу інтересів і спільності цілей було започатковано теорію *корпоративної держави*. Одним з її основоположників був відомий австрійський економіст і соціолог О. Шпанн (1878–1950 рр.). Рішуче виступивши проти марксизму та лібералізму, він обґрунтовував ідеї реорганізації держави і суспільства на засадах професіоналізму, оптимізації соціальних інститутів (*Ständestaat*). Корпоративна держава – це держава, організована відповідно до професійних груп, без політичних партій і демократично обраного парламенту, але з ідеологічним рухом, який підтримує державу. У праці “Der wahre Staat” (“Справжня держава”, 1921 р.) О. Шпанн представив доктрину цілісності, розроблену на етичному базисі універсалізму. Ієрархічна система відносин, де кожен має виконувати визначені функції, а корпорації є організаційними ланками суспільно-корисної діяльності, на думку О. Шпанна, має забезпечити соціальну відповідальність і справедливість.

У подальшому прихильність вченого ідеям підпорядкування інтересів індивіда цілям нації зробила його одним з лідерів австрійської версії нацистської ідеології. Спробою реалізації принципів корпоративної держави була політика Б. Муссоліні. Водночас доктрина універсалізму, як методологічне підґрунтя теорії О. Шпанна, була породжена конкретними історичними умовами після Першої світової війни, зокрема, розпадом Австро-Угорської імперії, потужним робітничим рухом в Європі, виникненням Радянської Росії. Це був пошук теоретичної моделі більш гармонійного суспільства, намагання уникнути ризиків капіталістичного та комуністичного напрямків суспільного розвитку. Закономірно, що центральною ідеєю стало посилення державного впливу в управлінні соціальними процесами при збереженні економічних переваг ринкової економіки.

Цілком у дусі загальноєвропейської гуманістичної традиції, німецької історичної школи, започаткованої Ф. Лістом, та соціального напрямку економічної науки, О. Шпанн наголошував на соціальному характері держави, пов’язавши його із загально етичними принципами “спільного блага”, “узгодження інтересів нації” та надавши державі статусу “вищої духовної цінності”, зберігати яку покликані всі класи і страти суспільства [40]. У ході історичного процесу люди дедалі поєднуються соціальними зв’язками, які перетворюють їх з розрізнених суб’єктів на цілісність національного господарства. Коли кожен включений у спільний економічний процес, то його добробут вже не є продуктом винятково власних зусиль, – він детермінований зусиллями інших та якістю суспільних інститутів, що забезпечують узгодженість цих зусиль. Пізніше саме ці ідеї стали основою формування моделі соціального ринкового господарства.

Соціальний напрям економічної науки найпотужнішого розвитку набув у працях німецьких учених К. Діля (1864–1943 рр.), Ф. Оппенгеймера (1864–1943 рр.), американських вчених, яких вважають основоположниками інституціоналізму в політичній економії, – Т. Веблена (1857–1929 рр.) та В. Мітчелла (1874–1948 рр.). Можна з упев-

неністю стверджувати, що всі вони були духовними спадкоємцями та послідовниками традиції німецької соціальної школи. Зокрема, К. Діль одним із перших вчених-економістів сформулював необхідність на державному рівні визначати і забезпечувати громадянам певний прожитковий мінімум.

Розроблення питань взаємодії держави з різними соціальними групами було у фокусі наукових досліджень Ф. Оппенгеймера. Його праця “Держава” (1908 р.) стала декларацією досягнення “вільного громадянства вільних людей” як мети розвитку економічних і політичних інститутів у їхній єдності та протиборстві [41]. Ця книга неодноразово перевидавалася, зокрема, в англійському, французькому, японському, угорському, сербському, російському та ін. перекладах. Ф. Оппенгеймера вважають духовним батьком німецького ордолібералізму. Його концепція держави справила значний вплив і на прихильників комуністичної ідеології, і на започаткування анархо-капіталізму М. Ротбартом, і на формування економічної доктрини Л. Ерхарда – архітектора німецького економічного дива, як результату “успішної реалізації моделі соціального ринкового господарства, в якій вдало поєднувалися особиста ініціатива підприємців, вільна конкуренція з елементами державного регулювання” [42, с. 131].

З позицій соціальної філософії лібералізму Ф. Оппенгеймер послідовно розкриває походження держави як владного інституту, політичного механізму примусу й визиску. Втручання держави в економіку він вважав причиною закріплення влади капіталу та зміцнення системи експлуатації. Виступивши проти етатизму, Ф. Оппенгеймер майбутній розвиток держави пов’язував із соціально-ліберальними трансформаціями. Спільною платформою всіх послідовників соціальної школи, яка сформувалася на базі історичної школи, було розуміння економіки як сфери соціальних відносин. При цьому самі соціальні відносини трактувались як правові та етичні, зумовлені свідомим цілепокладанням. Кінцевою метою виробництва представники цього напрямку бачили задоволення потреб індивіду, забезпечення гідного існування всім членам суспільства. Безперечною заслугою соціальної школи є запровадження нового методу пізнання економічних процесів – телеологічного. Політична економія перетворювалася на соціальну науку, що вивчає відношення між цільовими установками і засобами їх досягнення. Цей імпульс, що задав новий вектор розвитку науки, позбавивши її приреченості на пошук об’єктивних економічних законів, прискорив формування інституціоналізму як теорії еволюції та трансформації соціальних регуляторів економічного життя. Тим самим соціальний напрям відкрив простір розвитку соціального конструювання, розроблення та реалізації соціальних реформ для створення нових моделей економіки.

Варто також мати на увазі, що німецька традиція в розвитку теорії соціальної держави завжди живилася національними джерелами. Трактування ролі держави в економічних перетвореннях, вирішенні соціальних питань, формуванні міжнародних позицій і довгострокової перспективи розвитку спиралося на концепт *національної держави* та національної економіки. Однією з головних продуктивних сил німецькою історичною школою було визначено націю. Відповідно, *національна економіка* – це не

лише “економічно й організаційно єдина система взаємопов’язаних галузей і сфер діяльності людей, яким властива відповідна пропорційність, взаємозумовлене розміщення на території, обмеженій державними кордонами”², але й така система господарства, в якій інтереси уряду, бізнесу і суспільства не суперечать один одному. Отже, національна економіка за своїми сутнісними ознаками є соціально-орієнтованою, а функції держави полягають у забезпеченні ефективності реалізації цієї спрямованості. Доцільність розширення або, навпаки, зменшення масштабів держави, згідно з принципом ефективності, має визначатися її спроможністю забезпечити виконання основних функцій.

Якщо теорія корпоративної держави розширювала коло її завдань, то протилежним напрямом стало формування теорії *мінімальної держави* (англ. *minimal state*), орієнтованої на скорочення урядового втручання в економіку та зменшення бюджетних видатків на соціальні програми. Загроза перетворення держави на міфічного Левіафана (за образом висловом англійського філософа XVII ст. Т. Гоббса), спричинила науковий пошук способів визначення меж державної експансії в соціальне життя. Термін “мінімальна держава” фактично є метаморфозою відомого поняття держави як нічного сторожа. Теоретичне обґрунтування державних функцій у ліберально-ринковій моделі економіки здійснив класик англійської політичної економії А. Сміт, а сам термін “держава – нічний сторож” запровадив німецький соціаліст Ф. Лассаль (1825–1864 рр.). Така держава відповідає лише за внутрішню та зовнішню безпеку, залишаючи економічний простір вільним для гри ринкових сил. Залишаючись гіпотетичною моделлю, мінімалістська держава мала чимало прихильників. Адепти крайнього лібералізму, що дістав на Заході назву лібертаріанства, вважають прогресивне оподаткування та бюджетний перерозподіл “формою дискримінації та методом замаскованої експропріації доходів успішних людей і прибутків ефективних підприємств” [34, с. 246], а втручання в економіку трактують як інтервенціонізм.

На межі XX–XXI ст. на фоні кризи суспільства загального добробуту проявилися певні ознаки відродження ідей мінімальної держави. Осучаснений варіант проекту держави з обмеженим функціоналом, яка не порушує свободи людей ані регламентацією дій, ані опікою, репрезентує американський вчений, критик соціальної держави Р. Нозік (1938–2002 рр.), автор книги “Анархія, держава і утопія” (1974 р.) [43], що мала гучний резонанс. Послідовником концепції мінімальної держави в руслі антиетатизму є також американський економіст, історик і соціальний філософ М. Ротбард (1926–1995 рр.). Він присвятив свої праці “Людина, економіка й держава” (1962 р.), “Природа держави”, “Етика свободи” (1982 р.) та ін. критиці сучасної держави як механізму організованої експлуатації законотворчих громадян під прикриттям добрих намірів [44]. “Антиетатизм” більш широке поняття, ніж “мінімальна держава”, але крайні його форми ми тут не розглядаємо, як такі, що перебувають поза нау-

² Теоретичні концепції національної економіки. Україна – це ми! URL: <https://we.org.ua/ekonomika/teoretychni-kontseptsii-natsionalnoyi-ekonomiky/>

ковим дискурсом і мають надто гіпотетичний характер. У суспільному дискурсі щодо стратегії повоєнної відбудови України відголосок теоретичних положень лібертаріанства простежується в артикуляції загроз інтервенціонізму держави – розпорядження чужим майном і фінансовими ресурсами під виглядом забезпечення загального блага (відбудови та модернізації економіки, вирішення соціальних проблем, відновлення інфраструктури тощо)³. Крайні позиції у трактуванні масштабів і ролі держави є однаково неконструктивними.

Звертаючись до теоретичних джерел соціальної держави в контексті пошуку шляхів трансформації економічної моделі України, варто докладніше зупинитися на історичному досвіді західноєвропейських країн. Адже якісні зміни економічного середовища та перетворення інституційних умов господарювання у 20–40-х роках ХХ ст. слугували підґрунтям для пошуку форм поєднання переваг ринкової економіки з інституційною спроможністю держави щодо вирішення соціальних питань. Контрверза як розходження в судженнях щодо ролі держави полягала у трактуванні соціальної політики як напряму діяльності держави або визнанні соціальних пріоритетів як основи й сенсу діяльності держави в цілому, в усіх її напрямках. Поєднання економічної свободи, невтручання держави в економіку з принципами соціальної безпеки та справедливості було покладено в основу трансформації господарської системи Німеччини у післявоєнний період. Розвиток концептуальних основ соціальної держави відбувався під впливом, з одного боку, традицій німецької історичної школи, а з іншого, – прагнення до подолання тоталітарної спадщини нацизму, що спричинило формування ордолібералізму як ідейної течії, напряму економічної теорії та практичної політики держави.

Значний внесок у становлення моделі соціального ринкового господарства зробили представники трьох хвиль формування та розвитку неоліберальної концепції господарського ладу. Представники першої – визначили принципи свідомої побудови суспільного ладу у напрямі поєднання економічної свободи та соціального порядку засобами державної політики (В. Рьопке, О. Рюстов); другої – запропонували структурний каркас конкурентного соціально ефективного ладу (В. Ойкен); третьої – розробили концепцію соціального ринкового господарства та забезпечили її практичну реалізацію (А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Як зазначає сучасна дослідниця генези господарських систем О. Шевченко, “за державою закріплюється функція забезпечення соціальної стабільності як умови нормального розвитку економіки, провідною для неоліберальної теорії стає ідея сильної держави, організатора конкурентно-ринкових відносин” [45, с. 141]. Чинники та складові формування концепції соціальної держави та соціально-орієнтованої ринкової економіки на засадах неолібералізму показані на рис. 3.

³ Романчук Я. Взгляд на восстановление Украины от американской элитной CSIS: Высокие риски перезагрузки олигархата и схематоза! *Хвиля*. 15.01.2023. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/266006-vzglyad-na-voستانovlenie-ukrainy-ot-amerikanskoj-elitnoj-csis>

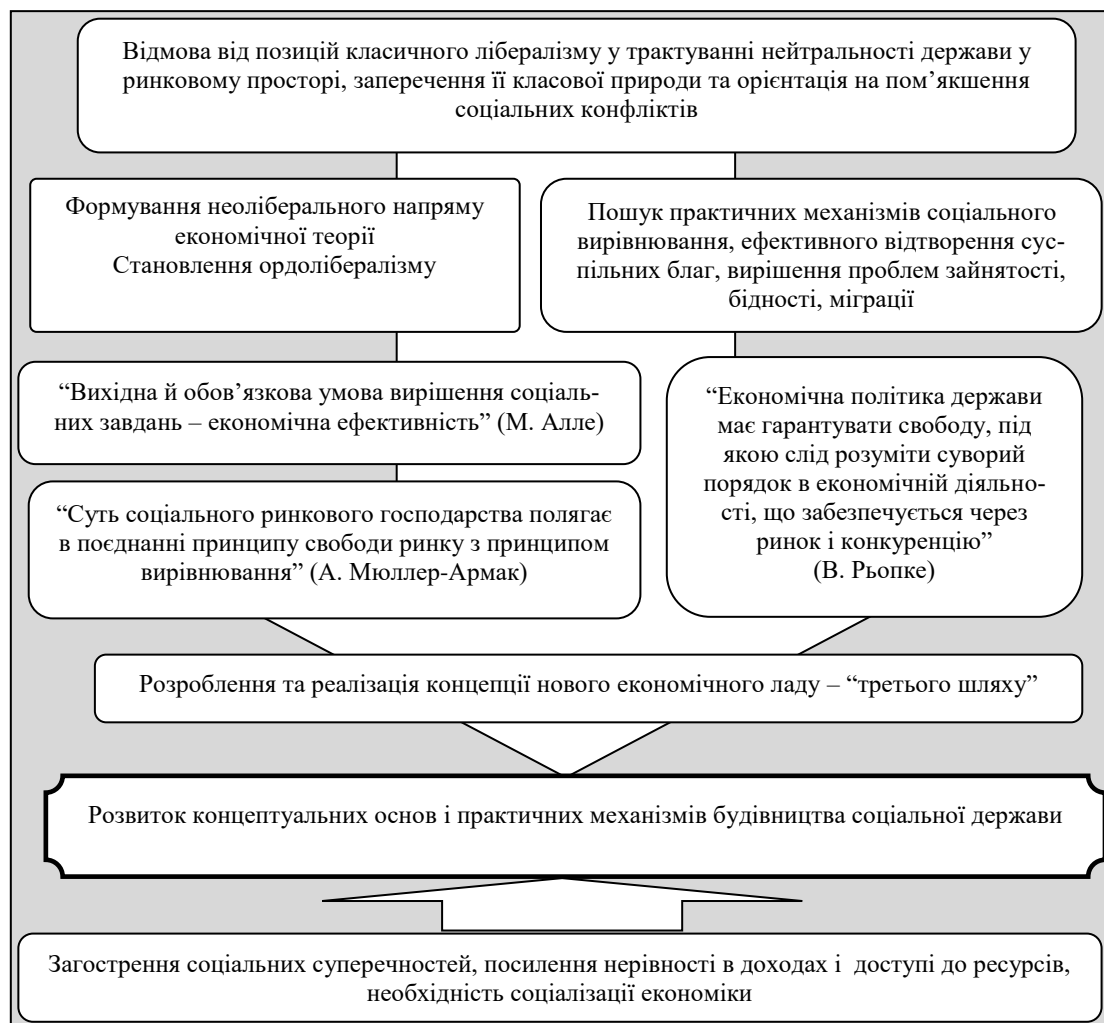

Рис. 3. Складові формування концепції соціальної держави та соціально-орієнтованої ринкової економіки на засадах неолібералізму

Джерело: складено автором на основі праць А. Мюллер-Армака, В. Рьопке, М. Алле, В. Ойкена.

Друга світова війна виявилася своєрідним вододілом у розвитку теорії соціальної держави. Х. Дрималовська та Р. Бала зазначають, що до початку Другої світової війни економічні дослідження стосувались, насамперед, вивчення сутності соціального добробуту, його впливу на економічне зростання держави. Через поглиблення несприятливих наслідків Індустріальної революції (безробіття, соціальні суперечності, проблеми бідності) великого значення набуває роль державного сектору в забезпеченні соціальної підтримки населення з метою накопичення капіталу, що зумовило б задоволення матеріальних і соціальних потреб. <...> Після Другої світової війни дос-

лідження науковців змістилися в сторону соціальної ринкової економіки, яка ґрунтувалася на принципах вільної конкуренції, відкритості ринку, соціального вирівнювання тощо [46, с. 179]. Можна визначити загальний тренд розвитку соціально-філософської, правової та політико-економічної думки як рух від визнання необхідності соціальної політики держави до формування держави й економіки, соціальних за своїм змістом. Саме цей напрям є привабливим для України при виборі вектора й визначенні основних рис майбутньої інституційної моделі економіки.

Висновки. Історичний процес формування теоретичних поглядів на державу, її економічні функції та соціальну роль детермінований складним комплексом суспільно-політичних, культурно-ментальних, інституційних та особистісно-психологічних детермінант, які визначають напрям і здобутки інтелектуального поступу. У формуванні сучасної теорії соціальної держави віхами було становлення ідей регулярної держави, правової держави, корпоративної держави, мінімалістської держави, держави загального добробуту.

Концептуальний обсяг терміна “соціальна держава” змінювався з розвитком економіки та суспільної думки. Сформована під впливом революційних настроїв та подій соціальна концепція Л. фон Штейна в подальшому трансформувалася в теорію соціальної держави. Її розроблення стало основою зміни парадигми діяльності держави на певному етапі її історичного розвитку. Досягнення високих стандартів життя і соціальних гарантій у країнах Західної Європи – це результат зміни та розширення функцій держави під впливом становлення системи вільного підприємництва, яку супроводжують соціальна нерівність і суперечності, та утвердження верховенства права. Значну роль у досягненні цих стандартів відіграли також сильний профспілковий рух і становлення інституту соціального діалогу, чому, зокрема, сприяли ратифікація та чітка імплементація основоположних і директивних Конвенцій МОП, створеної у 1919 р. провідної міжнародної інституції в системі ООН у сфері захисту соціальних і трудових прав людей. Саме за нормативно-організаційного сприяння МОП відбувалася інституціоналізація різновидів соціальної держави там, де вона була побудована.

Узагальнення теоретичних джерел соціальної держави дозволяє виокремити такі її характеристики:

- людина визнається найвищою суспільною цінністю, тому держава орієнтована на захист і розвиток особистості;
- соціальна відповідальність держави перед громадянами полягає в обов’язку забезпечити соціальні потреби і соціальну справедливість;
- основою соціальної держави є правова держава, що передбачає зняття суперечностей між функціями держави і правами громадян, а також правові гарантії соціальної безпеки;
- розвинена ринкова економіка з її обов’язковими атрибутами (приватна власність, економічна свобода, конкуренція, підприємницька активність) є гарантією проти поневолення людини державою;
- належне врядування на демократичних засадах забезпечує економічну ефективність і соціальну справедливість.

Таким чином, внаслідок тривалого процесу розвитку теоретичного концепту, на кінець ХХ ст. оформилося синтезоване поняття соціальної держави, економічною основою якої є соціально орієнтоване ринкове господарство. Людиноцентризм теорії соціальної держави визначив напрям її розвитку – від проголошення доцільності державної турботи про людей до розроблення напрямів і механізмів розширення їх участі в управлінні державою.

Перспективою подальших розвідок є науково-практичне обґрунтування спрямованості повоєнного відновлення України на побудову соціально орієнтованої економіки та соціальної держави з урахуванням історичного досвіду та новітніх теоретичних розробок.

Список використаних джерел

1. Білик О.І. Періодизація історичного розвитку феномена соціальної держави. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 7–10. <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.1>
2. Кравець Г.В. Теоретичне підґрунтя та сучасний зміст поняття "соціально держава". *Політикус*. 2019. № 4. С. 30–33. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-30-33>
3. Дідківська Л. Еволюція англосаксонської моделі економіки: соціальний вимір. *Грааль науки*. 2023. № 25. С. 29–33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001>
4. Сковронський Д.М. Соціальна держава в умовах політичних та економічних трансформацій: теоретико-правове дослідження. Львів, 2013. 19 с.
5. Антошкіна В.К., Сердюк І.В., Сердюк О.О. Теоретико-правове осмислення поняття – "держава загального добробуту". *The III International Scientific and Practical Conference "Society and science. Problems and prospects". January 25-28, 2022*. London, England, 2022. P. 179–183.
6. Головащенко О.С. Поняття та ознаки соціальної держави. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації: зб. наук. ст. за матеріалами наук. практ. семінару, м. Харків, 14 жовтня 2016 р.* Харків, 2016. С. 25–35. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/Golovaschenko.pdf>
7. Дмитрик А., Ілюшик О. Соціальна функція у системі функцій держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 2 (113). С. 8–12. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-2>
8. Житинський О., Трихліб К. Демократична правова держава: соціальна VS ліберальна. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 38–45. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.7>
9. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення. Харків: Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2000.
10. Яковюк І.В. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2001. № 2 (25). С. 24–29.
11. Ковбасюк С.В. Сучасна модель соціальної держави. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 86–89. URL: <https://hdl.handle.net/11300/12737>
12. Ліжєвський А. Змістово-понятійна характеристика принципів публічного адміністрування у сфері соціального захисту. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2021. № 3 (73). С. 65–71. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.11>
13. Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.40>

14. Білозір О.В. Особливості теоретичного підходу до формування соціальної політики в країні. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 24–29. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/05>
15. Хлівнюк Т. Оцінка впливу імміграції на соціальну державу: концептуальні підходи та практичний вимір. *Літопис Волині*. 2021. № 25. С. 126–130. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.21>
16. Михайліна Т., Гоцуляк Ю., Гель А. Роль соціального підприємництва у побудові соціальної держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2. № 72. С. 252–256. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.79>
17. Михайліна Т.В., Мозговая Н.А. Соціальна функція держави та соціальне підприємництво: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 48–52. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.7>
18. Геєць В.М. Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу й держави. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 9–23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009>
19. Бурлай Т.В., Дмитрук Д.А., Костриця В.І., Левін Р.Я. Політика соціальної якості: теорія та міжнародні підходи в контексті завдань повоєнної реконструкції України. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 9–30. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/9_27_No-382_2022_ukr.pdf; <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.009>
20. Кулі-Іванченко К. Концепція соціальної держави в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 69. С. 52–58. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.8>
21. Небрат В.В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 34–49. <https://doi.org/10.15407/etet2017.02.034>
22. Barr N. *Economics of the welfare state*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2020.
23. Barr N. *Economic theory and the welfare state: a survey and interpretation*. *Journal of Economic literature*. 1992. Vol. 30 (2). P. 741–803. URL: https://eprints.lse.ac.uk/279/1/Barr_1992_JEL5.pdf
24. Andersen J.G. *Welfare states and welfare state theory*. 2012. URL: https://vbn.aau.dk/ws/files/72613349/80_2012_J_rgen_Goul_Andersen.pdf
25. Vahabi M., Batifoulier P., Da Silva N. A theory of predatory welfare state and citizen welfare: the French case. *Public Choice*. 2020. Vol. 182. P. 243–271. <https://doi.org/10.1007/s11127-019-00660-0>
26. Viotti S. Państwo opiekuńcze i społeczeństwo dobrobytu. *Spoleczeństwo*. 2020. Vol. 149 (1). P. 130–150.
27. Płonka M. *Ekonomia społeczna a koncepcje polityki społecznej państwa. Model polski*. *Ekonomia Społeczna*. 2015. Vol. 2. P. 85–100.
28. Оріховський-Роксолан С. Про турецьку загрозу слово друге / пер. з латин. В.Д. Литвинова. Київ: Наукова думка, 1988.
29. Небрат В.В. Дослідження та викладання економії у Києво-Могилянській академії (до 400-річчя заснування). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 168–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2015_48_14
30. Локк Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 265 с.
31. Сыромятников Б.И. "Регулярное" государство Петра Первого и его идеология: [в 2 ч.]. Москва: Издательство Академии наук СССР; Ленинград: [б.и.], 1943. 210, [2] с.
32. Lach D. The Sinophilism of Christian Wolff (1679–1754). *Journal of the History of Ideas*. 1953. Vol. 14. № 4. P. 563–566. <https://doi.org/10.2307/2707702>
33. Тучак Т. Камералістика і камералісти: із історії світової фінансової думки. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2017. Вип. 2 (17). С. 183–190. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17ttvsfd.pdf>
34. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): монографія. Київ: Алерта, 2013. 384 с.

35. Lorenz von S. Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. 1850. 411 p.
36. Янжул И.И. В поисках лучшего будущего. Социальные этюды. Санкт-Петербург: Изд. Н.П. Карбасникова, 1893. 363 с.
37. Небрат В.В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці XIX – початку XX ст. *Економіка України*. 2013. № 3. С. 77–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_3_9
38. Небрат В.В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці XIX – початку XX ст. *Економіка України*. 2013. № 4. С. 80–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_4_8
39. Небрат В.В. Соціальні інститути ринку в системі суспільних трансформацій господарства України другої половини XIX – початку XX ст. *Український соціум*. 2017. № 2. С. 84–98. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2017.02.084>
40. Шпанн О. Философия истории / перевод с немецкого К.В. Лощевского. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного ун-та, 2005. 485 с.
41. Orrenheimer F. The State. Montréal: Black Rose Books, 2007.
42. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія / за ред. В.В. Небрат. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України", 2023. 571 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>
43. Nozick R. Anarchy, State, and Utopia. New York: Basic Books, 1974. 382 с.
44. Rothbard M.N. Man, Economy & State with Power and Market (scholars' ed.). Ludwig von Mises Institute, 2004. 1441 p.
45. Шевченко О.О. Еволюція господарської системи: методологія аналізу у світовій економічній думці (кінець XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.
46. Дрималовська Х.В., Бала Р.Д. Державна соціальна політика: сутність, моделі, напрями. *Проблеми економіки*. 2021. № 1 (47). С. 178–184. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-1-178-184>

Отримано 01.09.23 та прийнято 21.09.23

References

1. Bilyk, O.I. (2020). Periodization of the historical development of the phenomenon of social state. *Public Administration and Customs Administration*, 2 (25), 7-10. <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.1> [in Ukrainian]
2. Kravets, H.V. (2019). Theoretical background and modern content of the "social state" concept. *Politicus*, 4, 30-33. URL: http://politicus.od.ua/4_2019/5. <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-30-33> [in Ukrainian]
3. Didkivska, L. (2023, March). The evolution of the Anglo-Saxon model of economy: social dimension. *Grail of Science*, 25, 29-33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001> [in Ukrainian]
4. Skovronsky, D.M. (2013). Social state in the conditions of political and economic transformations: theoretical and legal research. Lviv [in Ukrainian]
5. Anthoshkina, V.K., Serdyuk, I.V., Serdyuk, O.O. (2022, January 25-28). Theoretical and legal understanding of the concept – "state of general welfare". The III International Scientific and Practical Conference "Society and science. Problems and prospects" (pp. 179-183). London [in Ukrainian]
6. Golovashchenko, O.S. (October 14, 2016). The concepts and features of the social state. Actual problems of state construction and local self-government in the context of constitutional modernization: Coll. Sciences. Art. According to the materials of the sciences. Pract. Seminar, 25-35. Kharkiv. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/Golovaschenko.pdf> [in Ukrainian]

7. Dmytryk, A., Ilyushyk, O. (2020). A Social Function in the System of State Functions. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*, 2 (113), 8-12. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/2.113-2> [in Ukrainian]
8. Zhitinsky, O., Trichlib, K. (2020). Democratic rule of law: social vs liberal. *Law and society*, 2, 38-45. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.7> [in Ukrainian]
9. Yakovuk, I.V. (2000). Social state: questions of theory and ways of its formation: author. Kharkiv: National Law Academy. Yaroslav the Wise [in Ukrainian]
10. Yakovuk, I.V. (2001). The emergence and development of the concept of social state. *Visn. Acad. the right. Sciences of Ukraine*, 2 (25), 24-29 [in Ukrainian]
11. Kovbasiuk, S. (May 15, 2020). Modern Model of Welfare. In *State. Legal life of modern Ukraine: in 3 volumes: Materials International. scientific-practical. conf. (Odessa, May 15, 2020)*. Vol. 1. (pp. 86-89). Odesa: Helvetika. URL: <https://hdl.handle.net/11300/12737> [in Ukrainian]
12. Lizhevskiy, A.L. (2021). Meaningful and conceptual characteristic of the public administration principles in the social protection sphere. *State and regions. Series: Law*, 3 (73), 65-71. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.11> [in Ukrainian]
13. Bondarenko, S., Buhas, N. (2021). Social policy of the state as a basis for ensuring social development. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 2. <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.40> [in Ukrainian]
14. Bilozir, O.V. (2019). Peculiarities of the theoretical approach to the formation of social policy in the country. *Scientists of notes of TNU them. V. Vernadsky*, 30 (69), 6, 24-29. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/05> [in Ukrainian]
15. Khlivniuk, T. (2021). Assessment of the impact of immigration on the welfare state: conceptual bases and practical dimension. *Litopys Volyni*, 25, 126-130. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.21> [in Ukrainian]
16. Mikhailina, T.V., Hotsulyak, Yu.V., Gel, A.P. (2022). The role of social entrepreneurship in the formation of the social state. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2, 72, 252-256. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.79> [in Ukrainian]
17. Mikhaylina, T.V., Mozhovaya, N.A. (2022). Social function of the state and social entrepreneurship: aspects of correlation. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 70, 48-52. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.7> [in Ukrainian]
18. Heyets, V.M. (2020). Socialization, social innovations and social interaction of business and state. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 3 (74), 9-23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009> [in Ukrainian]
19. Burlay, T.V., Dmytruk, D.A., Kostrytsia, V.I., Levin, R.Ya. (2022). The social quality policy: theory and international approaches in the context of the Ukraine's post-war reconstruction task. *Ukr. Socium – Ukrainian Society*, 3 (82), 9-30. <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.009> [in Ukrainian]
20. Kuli-Ivanchenko, K. (2022). Concept of social state in Ukraine: current condition and problems of implementation. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 69, 52-58. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.8> [in Ukrainian]
21. Nebrat, V. (2017). The theoretical basis the research transformation of economic institutions. *Economic theory*, 2, 34-49. <https://doi.org/10.15407/etet2017.02.034> [in Ukrainian]
22. Barr, N. (2020). Economics of the welfare state. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom.
23. Barr, N. (1992). Economic theory and the welfare state: a survey and interpretation. *Journal of Economic literature*, 30 (2), 741-803. URL: https://eprints.lse.ac.uk/279/1/Barr_1992_JEL5.pdf
24. Andersen, J.G. (2012). Welfare states and welfare state theory. URL: https://vbn.aau.dk/ws/files/72613349/80_2012_J_rgen_Goul_Andersen.pdf
25. Vahabi, M., Batifoulier, P., Da Silva, N. (2020). A theory of predatory welfare state and citizen welfare: the French case. *Public Choice*, 182, 243-271. <https://doi.org/10.1007/s11127-019-00660-0>
26. Viotti, S. (2020). A care state and a society of prosperity. *Society*, 149 (1), 130-150 [in Polish]

27. Płonka, M. (2015). Social economy and the concepts of the state's social policy. Polish model. *Social economy*, 2, 85-100 [in Polish]
28. Orikhovskyy-Roksolan S. (1988). About the Turkish threat word second. Kyiv: Scientific Thought. (Ukrainian Literature of the XIV-XVI centuries) [in Ukrainian]
29. Nebrat, V.V. (2015). Research and teaching of economy in the Kyiv -Mohyla academy (the 400th anniversary of the foundation). *History of economics and economic thought of Ukraine*, 48, 168-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ingedu_2015_48_14 [in Ukrainian]
30. Locke, J. (2001). Two treatments on governance. Kyiv: Solomiya Pavlychko "Basics" [in Ukrainian]
31. Syromyatnikov, B.I. (1943). The "regular" state of Peter the Great and its ideology: in 2 hours. Institute of law. Moscow: Publishing house of the academy of sciences of the USSR; Leningrad [in Russian]
32. Lach, D. (1953). The Sinophilism of Christian Wolff (1679-1754). *Journal of the History of Ideas*, 14, 4, 563-566. <https://doi.org/10.2307/2707702>
33. Tuchak, T. (2017). Cameralism and cameralists: from the history of world financial thought. *Socio-Economic Problems and the State*, 17 (2), 183-190. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2017/17ttvsfd.pdf> [in Ukrainian]
34. Andrushchenko, V.L., Tuchak, T.V. (2013). Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (Western tradition): monograph. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
35. Lorenz von, S. Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. 1850 [in German]
36. Yanzhul, I.I. (1893). In search of a better future. Social studies. St. Petersburg: ed. N.P. Karbasnikova [in Russian]
37. Nebrat, V.V. (2013). Historical and financial research in Ukrainian economic thought of 19th – early 20th centuries. *Economy of Ukraine*, 3, 77-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_3_9
38. Nebrat, V.V. (2013). Historical and financial research in Ukrainian economic thought of 19th – early 20th centuries. *Economy of Ukraine*, 4, 80-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_4_8 [in Ukrainian]
39. Nebrat, V. (2017). Social institutions of the market in the system of Ukrainian economy's social transformations in the second half of 19th – early 20th centuries. *Ukr. socium – Ukrainian Society*, 2 (61), 84-98. <https://doi.org/10.15407/socium2017.02.084> [in Ukrainian]
40. Shpenn, O. (2005). Philosophy of History. St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University [in Russian]
41. Oppenheimer, F. (2007). The State. Montréal: Black Rose Books.
42. Nebrat, V.V. (Ed.). (2023). Reconstruction for development: foreign experience and Ukrainian perspectives. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf> [in Ukrainian]
43. Nozick, R. (1974). Anarchy, State, and Utopia. New York: Basic Books.
44. Rothbard, M.N. (2004). Man, Economy & State with Power and Market (scholars' ed.). Ludwig von Mises Institute.
45. Shevchenko, O.O. (2017). Evolution of the economic system: methodology of analysis in world economic thought (end of XIX – beginning of XXI century): monograph. Kyiv: Center for Educational Literature [in Ukrainian]
46. Drymalovska, K.V., Bala, R.D. (2021). State Social Policy: Essence, Models, Directions. *Problems of economy*, 1 (47), 178-184. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-1-178-184> [in Ukrainian]

Received on 01.09.23 and accepted 21.09.23